

MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.23>

MIĘDZYNARODOWE DOŚWIADCZENIE W STOSOWANIU ODPOWIEDZIALNOŚCI ADMINISTRACYJNEJ ZA NARUSZENIE PRAWA W ZAKRESIE PRZECIWDZIAŁANIA BULLYINGOWI

Maryna Prykhodko

*adiunkt Katedry Administracji Publicznej i Administracji
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-7570-2152

e-mail: marina.d.ukr@gmail.com

Adnotacja. Tworzenie bezpiecznego środowiska edukacyjnego, a także przyjaznej atmosfery w instytucjach edukacyjnych jest kluczem do udanej walki z bullingiem (znęcaniem się). Zmniejszenie objawów znęcania się, a także profilaktyka i zapobieganie bullyingowi jest możliwe dzięki opracowaniu kompleksowych środków i jasnego algorytmu działań mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku społecznie negatywnemu. Dlatego celem tej publikacji jest analiza doświadczeń przeciwbullingowych krajów obcych (Norwegii, USA, Kanady, Finlandii, Azerbejdżanu, Republiki Białoruś, Armenii, Kozakstanu, Republiki Mołdawii, Federacji Rosyjskiej), a mianowicie: stosowania odpowiedzialności prawnej, a także obecności programów przeciwbullingowych i ich wdrażania w celu wdrożenia skutecznych przepisów do ustawodawstwa krajowego. Na podstawie ogólnych naukowych metod poznania (analiza empiryczna, synteza, konkretyzacja, indukcja, porównanie) podano propozycje poprawy polityki przeciwbullingowej Ukrainy. Perspektywa dalszych badań jest sformułowanie stanowiska autora w sprawie sposobów poprawy odpowiedzialności administracyjnej za bullying (znęcanie się) na Ukrainie.

Słowa kluczowe: znęcanie się, doświadczenia zagraniczne, polityka przeciwbullingowa, odpowiedzialność prawna, programy profilaktyczne, implementacja.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN APPLYING ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF ANTI-BULLYING LEGISLATION

Maryna Prykhodko

*Adjunct at the Department of Public Administration
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7570-2152

e-mail: marina.d.ukr@gmail.com

Abstract. The formation of a safe educational environment, as well as a friendly atmosphere in educational institutions is the key to successful combating bullying. Reducing the manifestations of bullying, as well as prevention and prevention of bullying is possible through the development of comprehensive measures and a clear algorithm of actions aimed at counteracting this socially negative phenomenon. That is why the purpose of this publication is to analyze the anti-bullying experience of foreign countries (Norway, USA, Canada, Finland, Azerbaijan, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Moldova, Russia), namely: the use of legal liability, as well as the presence of anti-bullying programs and their implementation implementation of effective provisions in national legislation. On the basis of general scientific methods of cognition (empirical analysis, synthesis, concretization, induction, comparison) proposals for improving the anti-bullying policy of Ukraine are proposed. The prospect of further research is to formulate the author's position on ways to improve the administrative responsibility for bullying (harassment) in Ukraine.

Key words: harassment, foreign experience, anti-bullying policy, legal liability, prevention programs, implementation.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Марина Приходько

*ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-7570-2152

e-mail: marina.d.ukr@gmail.com

Анотація. Формування безпечного освітнього середовища, а також доброзичливої атмосфери в закладах освіти є запорукою успішної боротьби з булінгом (цькуванням). Зменшення проявів цькування, а також профілактика та запобігання булінгу можливе завдяки розробленню комплексних заходів і чіткого алгоритму дій, спрямованих на протидію цьому суспільно негативному явищу. Саме тому метою публікації є аналіз антибулінгового досвіду зарубіжних країн (Норвегії, США, Канади, Фінляндії Азербайджану, Республіки Білорусь, Вірменії, Казахстану, Республіки Молдова, Російської Федерації), а саме: застосування юридичної відповідальності, а також антибулінгових програм і їх реалізації задля імплементації ефективних положень у національне законодавство. На підставі загальнонаукових методів пізнання (емпіричного аналізу, синтезу, конкретизації, індукції, порівняння) запропоновано пропозиції щодо вдосконалення антибулінгової політики України. Перспективою подальших досліджень є формулювання авторської позиції щодо шляхів удосконалення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.

Ключові слова: цькування, зарубіжний досвід, антибулінгова політика, юридична відповідальність, профілактичні програми, імплементація.

Вступ. Сьогодні Україна, підтримуючи антибулінгову політику, одним із пріоритетних завдань визнала формування безпечного освітнього середовища. Проте й досі в навчальних закладах різних рівнів не впроваджені програми (установлений алгоритм дій), які спрямовані на протидію булінгу (цькуванню) і викоренення цієї проблеми із життя та свідомості суб'єктів освітнього процесу. Для нашої країни вирішити цю проблему можливо, на нашу точку зору, шляхом аналізу й ефективного впровадження результатів «антибулінгового досвіду» зарубіжних країн, що й зумовило актуальність теми дослідження.

Основна частина. Варто зазначити, що проблемі булінгу (цькуванню) приділялася увага міжнародних і вітчизняних науковців: D. Olweus, Г.О. Алексєнко, І.Г. Бухтіяровою, Д.Г. Забродою, А. Кароль, І.Г. Лубенцем, І.Д. Пастухом, І.І. Сидорук, О.Г. Стрельченко й іншими. Питання міжнародного досвіду юридичної відповідальності за булінг (цькування) є малодослідженим; деякі напрацювання належать А.О. Козіну, О.О. Костюку, Д.В. Молчанову, М.А. Новіковій.

Саме тому **метою** статті є аналіз міжнародного досвіду застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу, а також характеристика наявних антибулінгових програм задля надання пропозицій щодо удосконалення антибулінгової політики в Україні.

Для досягнення поставленої мети й на підставі методів дослідження: емпіричного аналізу, синтезу, конкретизації, індукції, порівняння – пропонуємо проаналізувати досвід «першопочатківців» антибулінгової діяльності – Норвегії, США, Канади, Фінляндії, і деяких країн пострадянського простору (країни, які мали подібну історію розвитку та державний устрій з Україною) – Азербайджану, Республіки Білорусь, Російської Федерації, задля виокремлення як позитивних, так і негативних рис іноземного законодавства у сфері адміністративної відповідальності за булінг (цькування) та формулювання пропозицій удосконалення антибулінгової програми в Україні й імплементації положень у національне законодавство.

Варто зауважити, що в більшості країн світу відсутній чіткий поділ юридичної відповідальності на адміністративну чи кримінальну, а існує відповідальність змішаного типу: кримінально-адміністративна, де розрізняють злочини менш тяжкий за наслідками – проступок. Тому пропонуємо проаналізувати наявну юридичну відповідальність за булінг і профілактичні програми, спрямовані на запобігання наслідкам та усунення наслідків цього явища.

Варто зазначити, що Норвегія стала однією з країн, у якій почала активно розвиватися програма протидії булінгу ще наприкінці минулого століття. Так, завдяки діяльності психолога Д. Ольвеуса в Норвегії, а згодом і в інших країнах світу (США, Скандинавія, Канада, Німеччина, Швеція тощо) апробована програма «**Olweus Bullying Prevention Program**», відома як **OBPP** (Olweus, Solberg, Breivik, 2018).

Історія зазначеної програми починається з 1970 р., за ініціативи Д. Ольвеуса систематичного дослідження проблеми булінгу, результати якого були опубліковані в книгах різних країн під назвою «Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys». У 1983 р., після того як три хлопці-підлітки в північній Норвегії здійснили самогубство (вірогідно, причиною якого стало цькування в школі), держава ініціювала громадську програму проти булінгу в школах, в основу якої й покладено програми Д. Ольвеуса «Olweus Bullying Prevention Program». Дослідження цієї програми проводилося за участю 40 000 школярів протягом двох із половиною років, результати були позитивними. У 2001 році цю програму визнали загальнонаціональною в рамках протидії злочинності серед дітей (Hazelden Foundation, 2007: 2).

Цілями цієї програми є зменшення наявних проблем булінгу серед учнів; запобігання новим випадкам булінгу; покращення взаємин серед школярів. Реалізація поставлених цілей програми здійснюється на чотирьох рівнях: індивідуальному, класному, шкільному та суспільному (Hazelden Foundation, 2007: 2).

Отже, цілі цієї програми спрямовані на запобігання, припинення та відвернення булінгу (цькування) серед школярів, які здійснюються на багаторівневій основі. При чому акцентуючи на проблемі булінгу в школі, OBPP пропонує заходи щодо покращення шкільного клімату взагалі.

Охарактеризуємо кожний із рівнів. На індивідуальному рівні пропонується впровадження таких заходів: контроль за діяльністю учнів; втручання будь-якого співробітника в разі виявлення булінгу; проведення зустрічей зі школярами та їхніми батьками; розробка індивідуальних планів (Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program).

На класному рівні заходи з протидії булінгу полягають у регулярних зборах учнів і їхніх батьків, а також «візуалізація» протидії цькуванню: розміщення плакатів із цієї тематики, правил поведінки (Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program).

Як бачимо, реалізація цієї програми на цих рівнях більшою мірою направлена на роботу з учнями та їхніми батьками в протидії цькуванню.

На шкільному рівні пропонується створення шкільного комітету в протидії булінгу, учасники якого повинні постійно проводити тренінги з учнями й учителями, спрямовані на профілактику цього явища; введення загальношкільних правил протидії булінгу; періодичне тестування учнів з приводу виявлення випадків цькування; залучення батьків (Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program).

На суспільному рівні заходи протидії булінгу полягають у розголошенні проблеми насильства серед дітей; допомога шкільному комітету в протидії булінгу (Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program).

Таким чином, згідно з програмою Д. Ольвеуса ОВРР, у «боротьбу» з булінгом залучають адміністрацію школи (у тому числі й шкільний комітет), учителів, учнів, їхніх батьків і суспільство в цілому.

Що стосується відповідальності за цькування, то варто зазначити, що учні, батьки та адміністрація школи на початку року підписують договір, у якому наголошено про неприпустимість нанесення психологічної, фізичної чи матеріальної шкоди. У разі порушення договору кривдника ставлять на облік до поліції, а відповідальність повною мірою несуть батьки (Миськевич, 2019: 20).

Аналізуючи досвід Норвегії (у частині антибулінгової програми ОВРР), можемо виділити спільні риси з антибулінговою політикою України: 1. Визнання булінгу як проблеми насильства серед дітей, йому запобігання та відвернення його. 2. Обов'язок адміністрації школи, учителів і батьків реагувати на випадки булінгу (цькування).

Відмінними рисами є: 1. В Україні антибулінгова політика спрямована на здійснення каральної функції або неповнолітнього (віком з 16 до 18 років), або батьків (осіб, що їх замінюють) та (або) керівника закладу освіти, на відміну від Норвегії, де відповідальність несуть лише батьки. 2. У Норвегії створено спеціальний шкільний орган, який проводить просвітницьку, моніторингову, аналітичну «антибулінгову» діяльність, так званий шкільний комітет. В Україні такий шкільний орган відсутній.

Досить цікавим у сфері протидії булінгу є досвід Сполучених Штатів Америки (США). Варто зазначити, що сьогодні не існує федерального закону США, що стосується цькування. Проте в усіх штатах є закони щодо протидії цьому явищу. Першим штатом, який ухвалив антибулінговий закон, була Джорджія (1999 рік), останнім – Монтана у 2015 році (Ведернікова, 2020: 93).

За булінг у США залежно від характеру вчинку та дій до учня-правопорушника можуть застосовуватися кримінальні санкції, а також у деяких штатах закон дозволяє дисциплінувати учнів відповідними та зваженими способами (шкільні санкції). Варто зазначити, що в 44 штатах передбачена кримінальна відповідальність за булінг (у тому числі й кібербулінг), у 45 штатах наявні шкільні санкції, 49 штатів підтримують шкільну антибулінгову політику, а у 25 штатах наявна відповідальність за дії, учинені поза межами навчального закладу (Sameer Hinduja, Justin W., Patchin State, 2018).

Отже, за діяння, які підлягають під ознаки булінгу, у деяких штатах США наявна кримінальна, а в деяких – кримінальна й альтернативна їй дисциплінарна відповідальність (шкільні санкції за менш тяжкі діяння).

Варто зазначити, що в штатах США постійно здійснюється оновлення антибулінгового законодавства. Так, одне з останніх таких оновлень відбулося 01.07.2018 у штаті Індіана (Sameer, Hinduja, Justin, Patchin State, 2018).

Постійні зміни законодавства у сфері протидії цькуванню зумовлені оцінкою дієвості антибулінгового законодавства, яка проводиться громадською організацією. Антибулінгові закони штатів повинні відповідати таким вимогам:

1. У тексті закону має бути використано слово «булінг». Цей пункт пояснюється тим, що деякі слова, що використовуються в текстах державних законопроектів, – це «злочини на ґрунті ненависті», «переслідування», «дискримінація» чи «заякування» можуть бути одним із видів булінгу, проте можуть бути й випадки, коли діяння підпадають під окремий вид злочину.

2. Текст закону прямо повинен бути спрямований на протидію явища булінгу, а не забезпечення освітнього середовища. У цьому випадку мається на увазі захист порушених прав учня при вчиненні щодо нього цькування, а не створення безпечної адміністративної будівлі.

3. Повинні бути визначені такі категорії, як «знущення» й «утиски» (Brenda High).

Тобто ці вимоги умовно можна віднести до блоку «понятійний апарат», де зазначено поняття «булінг» і подана категорія має відповідати розумінню цієї проблеми та протидії саме цій проблемі, а не близьким за змістом.

4. Повинні бути рекомендації формування антибулінгової політики та її «впровадження в життя».

5. Забезпечення навчання фахівців у сфері освіти на всіх рівнях проти булінгу, навчання учнів і персоналу з питань протидії булінгу, а також програми профілактики (Brenda High).

Вищеперераховані вимоги можна віднести до блоку «навчальні», де забезпечуються методичними рекомендаціями та навчанням суб'єкти протидії булінгу.

6. Закон повинен передбачати запровадження програм проти булінгу, а не пропонувати їх.

7. Закони повинні містити дату запровадження антибулінгової політики й термін її реалізації (Brenda High).

Ці вимоги умовно можна віднести до блоку «обов'язок». Тобто йдеться про зобов'язальний характер політики закону проти цькування.

8. Захист учнів від переслідувань, помсти або хибних звинувачень.

9. Повинен бути захист шкільного округу від судових позовів за дотримання політики. У цьому пункті мається на увазі те, що у випадках належних дій учителів та адміністрації школи (запобігання булінгу, повідомлення про булінг, покарання за булінг) останні до відповідальності не притягаються.

10. Передбачено консультації для жертв (Brenda High).

Ці вимоги можна віднести до блоку «захист», де на законодавчому рівні захищені права всіх суб'єктів навчального процесу в разі вчинення булінгу.

11. За результатами роботи навчального закладу повинна надаватися звітність уповноваженим органам (Brenda High).

Цю вимогу умовно можна віднести до блоку «аналітика», де проводиться контроль за антибулінговою діяльністю навчального закладу.

12. Наявність положення в законі «кібербулінг» або «електронне домагання» (Brenda High).

Тобто визнання місцем учинення булінгу не тільки офлайн-простір, а й онлайн (у мережі Інтернет).

На нашу думку, під час створення державно визнаного антибулінгового органу з чіткими зобов'язальними вимогами, спрямованими на вдосконалення законодавства у сфері протидії цькуванню, заслуговує на увагу позитивний досвід у боротьбі із цим явищем, що може бути взятий Україною за основу для впровадження аналогічної системи вдосконалення законодавства та контролю за діяльністю навчальних закладів при реалізації норм нормативно-правових актів, а також наявних антибулінгових програм.

Варто зазначити, що в США існує система оцінювання законодавства, спрямованого на протидію цькуванню: штати без антибулінгового законодавства отримують оцінку «F», з неефективними законами – «D» (2 бали або менше), штати з посередніми законами отримують оцінку «C» (3–5 балів), штати з прийнятними законами отримують оцінку «B» (6–8 балів), штати, які мають майже досконалі закони, отримують оцінку «A» (9 + балів) (Brenda High).

Держави, які мають пункт про кіберзалякування, отримають плюс після отримання рейтингу А. Держави з акцентом на консультування жертв отримують «+» після отримання А рейтингу. Деякі штати сьогодні мають рейтинг А ++, наприклад, Делавер, Флорида та Кентуккі, оскільки вони мають пункт консультування, а також пункт про кіберзалякування (Brenda High).

На нашу думку, саме надання оцінки діяльності в тому числі при створенні антибулінгового законодавства є важливим і певним висновком його ефективності.

Пропонуємо в межах дослідження розглянути найефективніші антибулінгові програми США: Positive Action, Steps to Respect, S.S. GRIN.

Positive Action, PA – багатопрофільна програма, яка спрямована на зменшення девіантної поведінки, підвищення самооцінки дошкільнят (діти в дитячих садках) та учнів початкової та середньої школи (до 8 класу).

Програмою Positive Action передбачено 140 уроків, які відповідають віку й академічним стандартам. Навчальна програма складається із шести розділів, які охоплюють концептуальну основу програми, розвиток звичок до здорового духу й тіла, навички особистого управління й самоконтролю, побудову корисних відносин, розуміння відповідальності й самосвідомості, а також постановку цілей і їх досягнення. Уроки проводяться шкільним вчителем або зовнішнім інструктором. Організація Blueprints проводила дослідження з 2016–2020 рр. на Гавайях з учнями від 1–2 класу до 5–6 класу та в Чикаго з 2013–2019 рр. з приводу ефективності цієї програми. Результати виявили значний позитивний вплив на асоціальну поведінку дітей (Blueprints for healthy youth development).

Дослідження 2014–2020 рр., проведені в Чикаго, показали, що при імплементації програми в освітній процес США відбулися значні покращення: випадки залякування знизилися на 41%, знущання (за опитуванням учнів) – на 51% (що становить 0,39 ефективності), випадки булінгу (за результатами опитування батьків) – 13% (0,31 ефективності) (Positive Action).

Отже, у центрі уваги цієї програми лежить протиправна поведінка дітей як така. Проте статистика свідчить про її результативність і в боротьбі з булінгом (цькуванням).

Steps to Respect (Кроки до поваги) – ця програма спрямована на безпосереднє запобігання випадкам булінгу шляхом підвищення обізнаності учасників освітнього процесу. Суть програми полягає в тому, що всі вчителі й адміністрація школи ознайомлюються зі змістом програми та її ключовими позиціями, на основі здобутих знань проводять уроки, засновані на літературі. Щотижня 45-хвилинний урок відводиться на здобуття позитивних навичок у стосунках з однолітками. Курс програми розрахований на 12–14 тижнів. За результатами проведення цієї програми, зменшилася кількість випадків булінгу, спостерігалось поліпшення клімату серед учнів та адміністрації школи, збільшився рівень соціальної компетентності (Blueprints for healthy youth development).

З вищезазначеного випливає, що досягнення позитивних результатів у протидії булінгу можливо й шляхом обговорення літературних персонажів і розвитку навичок взаємин у колективі. Тому, переймаючи досвід цієї програми, пропонуємо в Україні в навчальну програму закладів освіти додати навчальні предмети, спрямовані на розуміння емоційного стану інших осіб, співпереживання їм.

Програма **S. S. GRIN**, на відміну від двох попередніх, спрямована на адаптацію жертв булінгу. S. S. GRIN вирішує питання знущань, віктимізації та соціально-емоційної компетентності. Цілі цієї програми – прийняття однолітків; підвищення самооцінки й самоефективності; подолання соціальної тривоги

та депресивних симптомів. Результатами цієї програми було досягнення поставлених цілей, що є свідчення про її ефективність (The National Quality Improvement Center for Support and Preservation).

На нашу думку, подолання наслідків булінгу є не менш важливим, ніж запобігання йому чи відвернення його. Цій програмі відводиться велика роль, адже від адаптації жертв булінгу залежить їх подальший соціально-емоційний стан і становище в суспільстві.

У Канаді на законодавчому рівні закріплено поняття «булінг» і передбачено відповідальність кривдника, батьків і свідків цькування за умови, що останні не втрутилися та не надали допомоги (Букіна, 2019).

Як нам видається, упровадження відповідальності свідків цькування є законодавчо розумним. В Україні, на жаль, така практика відсутня, хоча свідки булінгу нормативно визнані його сторонами, тому повинні притягатися до відповідальності.

О.О. Костюк, досліджуючи досвід Канади щодо антибулінгової роботи, зазначає, що «типовою та дієвою практикою в школах є проведення антибулінгових освітньо-профілактичних програм. У їх основі лежить ідея, що учні, їхні батьки, учителі, члени громади повинні дотримуватися єдиного погляду на булінг. Тому до антибулінгових програм і заходів залучаються сім'ї, представники організацій, знаменитості, громадські діячі, представники поліцейського відділку. За цільовою аудиторією такі програми можна поділити на загальні (охоплюють усіх школярів), корекційні (розраховані на агресора та жертву булінгу) і спеціальні (програми, які застосовуються в серйозних випадках булінгу)» (Костюк, 2015: 33).

Ми підтримуємо точку зору автора й уважаємо, що дійсно подолати проблему булінгу можна комплексним шляхом, задіюючи всі ланки суспільства та викорінюючи цькування зі свідомості людей.

У Канаді антибулінгові програми закладені в навчальні предмети щодо загальної обізнаності стосовно цькування, законодавчих актах і програмах щодо запобігання випадкам булінгу та реагування на випадки булінгу. При цьому багато уваги приділяється саме останньому пункту: якщо школярі долучаються до вирішення конфлікту, він припиняється за кілька хвилин (Букіна, 2019; Костюк, 2015: 34).

Виходячи із цієї позиції, велика роль у вирішенні ситуацій, пов'язаних із цькуванням, відводиться саме свідкам. Ігнорування останніми такої ситуації, як правило, призводить до негативних наслідків, тому й запровадження відповідальності свідків булінгу за «невтручання» можна вважати одним із заходів боротьби із цим суспільно-негативним явищем – цькуванням.

Не менш популярною є фінська антибулінгова програма – KiVa (Kiusaa-mista Vastaan), що означає «проти булінгу», а саме слово «kiva» з фінського – «хороший» (Salmivalli, Poskiparta, Ahtola & Naataja, 2013: 80).

Ця програма розроблена в Університеті Турку, Фінляндія, за фінансування Міністерства освіти й культури Фінляндії. Ефективність цієї програми доведена шляхом національних досліджень, а також використання цієї програми в боротьбі з булінгом у всьому світі. Метою KiVa є запобігання булінгу й ефективне вирішення випадків цькування, а тому й базується на трьох основних елементах: запобігання (в ігровому форматі аналізуються конкретні дії, пов'язані з булінгом, наголошується на недопустимості таких випадків); втручання (дії, спрямовані з метою усунення причин і наслідків булінгу); моніторинг (проведення опитування задля виявлення випадків булінгу, а також задля постійного аналізу динаміки цькування в школі). Середнім пунктом програми можна назвати відеоігри й анімаційні уроки, спрямовані на протидію цькуванню (Kivaprogram).

На нашу думку, третій елемент «моніторинг» можна віднести до заходів запобігання булінгу, адже вчасне виявлення «підґрунтя» для булінгу (цькування) і є запобіганням йому.

Варто зазначити, що позитивний досвід Фінляндії в боротьбі з булінгом полягає не тільки в ефективному застосуванні програми KiVa, а й у створенні цифрової юридичної служби SomeBuddy, сутність якої полягає в психологічній і юридичній он-лайн допомозі жертвам булінгу; Mightifier – програма, яка спрямована на створення доброзичливого простору шляхом розвитку в школярів соціальних навичок і підвищення самооцінки (Кайовіола).

Аналіз вищезазначених програм дає змогу стверджувати про їх ефективність у зменшенні кількості випадків булінгу та насилля над дітьми, забезпечення безпечного освітнього середовища й покращення стосунків між учнями; комплекс антибулінгових дій спрямований як на конкретну особу, так і на групи осіб (клас, школа, суспільство в цілому).

Таким чином, можна стверджувати про активну антибулінгову позицію Норвегії, США, Канади та Фінляндії.

Проте ми дотримуємося тієї точки зору, що висока ефективність антибулінгової програми в одній країні не буде прямо пропорційна ефективності в іншій. На нашу думку, існують різні фактори, які можуть впливати на їх результативність: економічний, географічний, правовий, виконавчий, культурні (у т. ч. менталітет) тощо.

Проаналізувавши найвідоміші антибулінгові програми та політику деяких країн у боротьбі зі цькуванням, пропонуємо перейти до розгляду відповідальності за булінг у країнах пострадянського простору.

В Азербайджані відсутній закон, який регулював би відносини у сфері протидії булінгу. Нині в державі поки існує єдиний пілотний проект у питаннях булінгу – «Məktəblinin dostu» – «Друг школяра», який почав діяти у 2016–2017 навчальних роках. Метою цього проекту є створення безпечного освітнього середовища для вчителів та учнів, надання медичної й (або) психологічної допомоги у випадках цькування, а також проведення виховної та діагностичної роботи з учасниками освітнього проекту. Цікавим є те, що цю програму реалізують молоді волонтери, які попередньо пройшли підготовку на тренінгах з питань булінгу (їхне

головне завдання – при спілкуванні з дітьми виявити проблемні ситуації та повідомити про них вчителям чи батькам), і кваліфіковані психологи (Meudan.TV., 2019, Міністерство освіти Азербайджанської Республіки).

В Азербайджані в 2020–2021 навчальному році проект успішно реалізується 400 співробітниками у 226 навчальних закладах та охоплює 400 000 учнів. У рамках проекту протягом 2020 року 156 учням була надана психологічна допомога, а для 45 вчителів проведені тренінги з психології (Міністерство освіти Азербайджанської Республіки).

Отже, досвід Азербайджану стосовно реалізації антибулінгової політики не є показовим. Позитивними можна виділити перші спроби зменшення випадків цькування в країні шляхом реакції кваліфікованих психологів і вчителів на булінг серед учнів.

У Республіці Білорусь також відсутній закон, який би прямо передбачав відповідальність за булінг (цькування), проте законом «Про основи системи профілактики бездоглядності правопорушень неповнолітніх» передбачено захист прав неповнолітніх, у тому числі й в освітньому середовищі (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь). З вересня 2020 року в країні діє програма «Адаптація моделі створення дружельюбного та підтримуючого середовища в закладах загальної середньої освіти» (за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)). Ця програма розрахована на 5 років і розповсюджена у 26 школах усіх регіонів. Головна мета програми – трансформація навчального закладу в психологічно безпечне місце: зменшення конфліктів серед учнів, булінгу, усіх видів насилля (БЕЛТА).

На думку, про ефективність цієї програми говорити ще зарано, проте варто констатувати, що Республіка Білорусь робить перші кроки в боротьбі з цькуванням, незважаючи на відсутність законодавчого регулювання випадків булінгу.

Законодавством Російської Федерації прямо передбачена відповідальність не за булінг (цькування), а лише за наслідки у вигляді кримінальної відповідальності: тілесні ушкодження (ст. ст. 111–112), крадіжка (ст. 158 КК РФ), грабїж (ст. 161), розбій (ст. 162), доведення до самогубства (ст. 110-1) тощо; або адміністративної (за невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дитини й догляду за нею (ст. 5.35 КоАП РФ)) (Цимбаленко).

Отже, Україна є єдиною державою з колишніх держав – союзників СРСР, яка на законодавчому рівні закріпила поняття «булінг» і відповідальність за нього.

На основі викладеного можна стверджувати про пасивну антибулінгову позицію Азербайджану, Республіки Білорусь, Російської Федерації.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду стосовно протидії булінгу дає змогу виокремити загальні рекомендації для антибулінгової політики в Україні.

1. На основі антибулінгового досвіду **США** ми пропонуємо створити **Національний антибулінговий комітет**, який здійснюватиме запобігання, виявлення та протидію випадкам булінгу (цькування); формуватиме й реалізовуватиме (шляхом контролю діяльності закладів освіти) антибулінгові програми в Україні (у тому числі й на основі досвіду країн з активною антибулінговою позицією). При цьому антибулінгові програми повинні бути гнучкими та зосереджені на локальній проблемі булінгу (цькуванні) не тільки в освітньому середовищі, а й поза його межами.

2. На основі антибулінгово досвіду **Норвегії** пропонуємо створення в закладах освіти «антибулінгового самоврядування» – колективу учасників освітнього процесу, які забезпечують пізнавальну, моніторингову діяльність у запобіганні та протидії булінгу (цькуванню).

3. На основі досвіду **Фінляндії** пропонуємо створення цілодобового **чат-боту**, створеного з метою надання психологічної допомоги у випадках булінгу (цькування) (необхідність такої програми, на нашу думку, зумовлена тим, що жертві булінгу не завжди зручно здійснювати телефонний дзвінок на гарячу лінію (наприклад, у присутності інших осіб), а написав оператору – миттєва реакція на проблему), а також розробка **програмного забезпечення**, яке автоматично в Інтернет-середовищі розпізнаватиме та блокуватиме коментарі насильницького характеру.

4. На основі досвіду **Азербайджану** пропонуємо залучення **волонтерів** і впровадження **інституту наставництва**, який полягатиме в моніторинзі, виявленні та психологічній допомозі жертвам і кривдникам булінгу особами, які на добровільній основі попередньо пройшли підготовчі «антибулінгові» курси.

Список використаних джерел:

1. БЕЛТА – Новости Беларуси. Программа БГПУ и ЮНЕСКО против буллинга в школах за год показала свою эффективность. URL: <https://www.belta.by/society/view/programma-bgpu-i-junisef-protiv-bullinga-v-shkolah-za-god-pokazala-svoju-effektivnost-447490-2021/> (дата звернення: 18.08.2021).
2. Букіна Ю.О. Канада. Досвід боротьби з боулінгом. *Громадська організація «Освітній маркер»*. 2019. URL: <http://osvmarker.com.ua/novini-osviti/2554/> (дата звернення: 27.08.2021).
3. Ведернікова А.О. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Том № 2. С. 90–102.
4. Деятельность проекта «Друг школьника» в 2020 году / Министерство образования Азербайджанской Республики. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/19739> (дата звернення: 18.08.2021).
5. Кайовиола Ж. Финская пятерка: борьба с травлей, онлайн и офлайн. URL: <https://www.goodnewsfinland.com/ru/feature/finskaaya-pyaterka-borba-s-travlej-offlajn-i-onlajn/> (дата звернення: 05.09.2021).
6. Костюк О.О. Досвід Канади щодо антибулінгової роботи в середній школі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 4 (26). С. 28–35.

7. Миськевич Т.М. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 (166). С. 18–22.
8. Об основах системы профилактики безнадзорности правонарушений несовершеннолетних : Закон от 31.05.2003 № 200-З. *Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь*. URL: [http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64\(009-034\).pdf&oldDocPage=1](http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64(009-034).pdf&oldDocPage=1) (дата звернення: 18.08.2021).
9. Проект друг школьника / Министерство образования Азербайджанской Республики. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/17578> (дата звернення: 18.08.2021)
10. Цимбаленко Н. Юридическая ответственность детей за травлю. URL: <https://nastavnik-ryb.ru/i/travlya-rebenka.pdf> (дата звернення: 20.08.2021).
11. Blueprints for healthy youth development. Positive Action by blueprints.com. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/positive-action/> (дата звернення: 26.08.2021).
12. Blueprints for healthy youth development. Steps to Respect by blueprints.com. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/22499999/steps-to-respect/print/> (дата звернення: 26.08.2021).
13. Brenda High. Making the grade How States are «Graded» on their Anti Bullying Laws. URL: <http://www.bullypolice.org/grade.html> (дата звернення: 25.08.2021).
14. Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program. URL: https://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_scope.page (дата звернення: 26.08.2021).
15. Hazelden Foundation. The Olweus Bullying Prevention Program. *Scope and Sequence*. 2007. P. 1–12. URL: file:///C:/Users/dimon/Downloads/olweus_scope_and_sequence.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
16. Olweus D., Solberg M.E., Breivik K. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian journal of psychology*. 2018. URL: <https://doi.org/10.1111/sjop.12486> (дата звернення: 28.08.2021).
17. Kivaprogram. What is KiVa? “KiVa program is a gift from Finland to the rest of the world”. URL: <https://www.kivaprogram.net/what-is-kiva/> (дата звернення: 28.08.2021).
18. Meydan.TV. Сама виновата и заслужила это. 2019. URL: <https://www.meydan.tv/az/article/sama-vinovata-i-zasluzhila-eto/> (дата звернення: 18.08.2021).
19. Positive Action. Research Outcomes. Bullying. URL: <https://www.positiveaction.net/research-outcomes#bullying> (дата звернення: 26.08.2021).
20. Впровадження та ефективність програми боротьби з булінгом KiVa у Фінляндії / С. Salmivalli, Е. Poskiparta, А. Ahtola, А. Наатаја. *Європейський психолог*. 2013 № 18 (2). P. 79–88. URL: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000140> (дата звернення: 26.08.2021).
21. Sameer H., Justin W., Patchin S. Bullying. *Laws*. November 2018. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws> (дата звернення: 25.08.2021).
22. The National Quality Improvement Center for Support and Preservation. Social skills group intervention (S.S.GRIN) URL: <https://www.qic-ag.org/logs/social-skills-group-intervention-s-s-grin-3-5/> (дата звернення: 27.08.2021).

References:

1. BELTA – Novosty Belarusy. Prohrama BHPU ta YUNISEF proty bullinh u shkoli za rik pokazala svoyu efektyvnist' [BSPU and UNICEF anti-bullying program in schools for a year has shown its effectiveness]. <https://www.belta.by/society/view/programma-bgpu-i-junisef-protiv-bullinga-v-shkolah-za-god-pokazala-svoju-effektivnost-447490-2021/> (data zvernennia 18.08.2021) [in Russian].
2. Bukina, Yu. O. (2019) Kanada. Dosvid borotby z boulinhom. [Canada. Experience in combating bullying]. Hromadska orhanizatsiia «Osvitnii marker». URL: <http://osvmarker.com.ua/novini-osviti/2554/> (data zvernennia 27.08.2021) [in Ukrainian].
3. Vedernikova, A. O. (2020). Amerykanskyi dosvid kryminalno-pravovoho rehuliuвання bulinhu. [American experience of criminal – legal regulation of bullying]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka.. Tom №2. P. 90–102* [in Ukrainian].
4. Deyatel'nost' proyekta «Drug shkol'nika» v 2020 godu. [Activities of the project «Student friend» in 2020]. *Ministerstvo obrazovaniya Azerbaydzhanskoj Respubliki*. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/19739/> (data zvernennia: 18.08.2021) [in Russian].
5. Kayoviola ZH. Finskaya pyaterka : bor'ba s travley, onlayn i oflayn.[The Finnish Five: Anti-Bullying, Online and Offline]. URL: <https://www.goodnewsfinland.com/ru/feature/finskaya-pyaterka-borba-s-travlej-offlajn-i-onlajn/> (data zvernennia: 05.09.2021) [in Russian].
6. Kostyuk, O. O. (2015). Dosvid Kanady shchodo antybulinhovoi roboty v serednii shkoli. [Canada's experience with in-school bullying]. *Porivnialno-pedahohichni studii*. № 4 (26). P. 28–35 [in Ukrainian].
7. Myskevych, T. M. (2019). Rehuliuвання problemy bulinhu na zakonodavchomu rivni: pershi kroky Ukrainy ta svitovyi dosvid. [Regulating the problem of bullying at the legislative level: the first steps of Ukraine and world experience]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. № 1 (166). P. 18–22 [in Ukrainian].
8. Ob osnovakh sistema profilaktiki beznadzornosti pravonarusheniy nesovershennoletnikh : Zakon ot 31.05.2003 № 200-Z. [On the basics of the system for the prevention of juvenile delinquency neglect: Law of 31.05.2003 No. 200-3.]. *Natsional'nyy reyestr pravovykh aktov Respubliki Belarus'*. URL: [http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64\(009-034\).pdf&oldDocPage=1](http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64(009-034).pdf&oldDocPage=1) (data zvernennia:18.08.2021) [in Russian].
9. Proyekt drug shkol'nika. [The project is a student's friend.] *Ministerstvo obrazovaniya Azerbaydzhanskoj Respubliki*. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/17578> (data zvernennia 18.08.2021) [in Russian].

10. Tsimbalenko N. Yuridicheskaya otvetstvennost' detey za travlyu. [Legal responsibility of children for bullying]. URL: <https://nastavnik-ryb.ru/i/travlya-rebenka.pdf> (data zvernennia: 20.08.2021) [in Russian].
11. Blueprints for healthy youth development. Positive Action by blueprints.com. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/positive-action/> (data zvernennia: 26.08.2021).
12. Blueprints for healthy youth development. Steps to Respect by blueprints.com. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/22499999/steps-to-respect/print/> (data zvernennia: 26.08.2021).
13. Brenda High. Making the grade How States are «Graded» on their Anti Bullying Laws. URL: <http://www.bullypolice.org/grade.html> (data zvernennia: 25.08.2021).
14. Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program. URL: https://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_scope.page (data zvernennia: 26.08.2021).
15. Hazelden Foundation. The Olweus Bullying Prevention Program. *Scope and Sequence*. 2007. P. 1–12. URL: file:///C:/Users/dimon/Downloads/olweus_scope_and_sequence.pdf.
16. Olweus D., Solberg M.E., Breivik K. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian journal of psychology*. 2018. URL: <https://doi.org/10.1111/sjop.12486>.
17. Kivaprogram. What is KiVa? «KiVa program is a gift from Finland to the rest of the world». URL: <https://www.kivaprogram.net/what-is-kiva/> (data zvernennia: 28.08.2021).
18. Meydan.TV (2019). Sama vinovata i zasluzhila eto. [It's her own fault and deserves it]. URL: <https://www.meydan.tv/az/article/sama-vinovata-i-zasluzhila-eto/> (data zvernennia: 18.08.2021) [in Russian].
19. Positive Action. Research Outcomes. Bullying. URL: <https://www.positiveaction.net/research-outcomes#bullying> (data zvernennia: 26.08.2021).
20. Salmivalli, C., Poskiparta, E., Ahtola, A., & Haataja A. (2013). Vprovadzhennya ta efektyvnist' prohramy borot'by z bulinhom KiVa u Finlyandiyi. [Implementation and effectiveness of the KiVa anti-bullying program in Finland]. *Yevropeys'kyi psykholoh*. № 18 (2), P. 79–88. URL: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000140> [in Ukrainian].
21. Sameer Hinduja, Justin W., (2018). Patchin State. Bullying. *Laws*. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws> (data zvernennia: 25.08.2021).
22. The National Quality Improvement Center for Support and Preservation. Social skills group intervention (S.S.GRIN). URL: <https://www.qic-ag.org/logs/social-skills-group-intervention-s-s-grin-3-5/> (data zvernennia: 27.08.2021).